

NEMŠKO POZNAVANJE SLOVENIJE V TRUBARJEVEM ČASU

Primož Trubar je šel v tujino, v Nemčijo. Kaj so tam vedeli o Sloveniji? Seveda nič, ker v tem času Slovenije še ni bilo, kakor v tem času tudi še niso govorili o Nemčiji, ampak o Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti ali njegovih deželah. Tako so lahko pisali le o posameznih pokrajinah današnje Slovenije, torej o Kranjski, Koroški, Štajerski, Istri, ali pa o Noriku, Panoniji, Iliriji, Liburniji, Histriji (Istri) – odvisno od tega, kako so pokrajine poimenovali starejši avtorji.

Kdo je v preteklosti pisal o slovenskem prostoru? Predvsem humanisti ali drugi šolani ljudje, ki so izdajali dela starejših piscev s komentarji ali pa so sami v svojih delih pisali o omenjenih pokrajinah (na primer zemljepisna in zgodovinska dela ter kronike), poleg teh pa tudi posamezniki, ki so pisali besedila o razmerah v času turških vpadov, o dogodkih v Turčiji in v deželah pod turško oblastjo (t. i. *Turcica*¹): vojaki, ujetniki, poslaniki, anonimni pisarji in drugi.

Slovenija, nemški humanisti, *Turcica*, zgodovinopisje, 16. stoletje

When Primož Trubar went to Germany, he did not go to a foreign country, but only another part of the Holy Roman Empire. And this is the situation in the texts of the time: »Slovenia« is never mentioned in the texts, but rather various German and Latin names for the areas that today make up Slovenia.

The first part of this paper is dedicated to the texts of German humanist writers and offers references to Slovenia taken from Joachimus Vadianus, Johannes Trithemius and Hartmann Schedel. The second part throws light on *Turcica*, texts connected with the Turkish fear of the time, which also deal with Slovenia. *Turcica* can be short, simple texts designed to spread news quickly and cheaply like flyers, but also demanding texts on Turkish topics, like biographies or descriptions of life and manners in Turkey at that time. Examples of both are given: two are short notes taken from a *Türkenbüchlein*, the other two are taken from Johannes Cuspinianus *De Caesaribus atque Imperatoribus Romanis* and from Felix Brutus Petancius *Quibus itineribus Turci sunt aggrediendi*.

Slovenia, German humanists, *Turcica*, historiography, 16th century

1

Prvi krog piscev pomembno zaznamuje Joachim von Watt² oz. Joachim Vadian (Joachimus Vadianus), ki je o slovenskem prostoru pisal v svojem delu *Pomponii*

¹ Glej Carl Göllner, *Turcica I–III, Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts*, Bukarešta, Berlin 1961. Delo je prava zakladnica podatkov iz omenjenih besedil.

² Walther Killy, *Literaturlexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache* 12, 1993, 151. Tudi *BBK (Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon)* XII, 1997, stolpci 1003–1013 (avtor Erich Wennecker).

*Melae De orbis situ libri tres*³ in v spisu *Epitome trium terrae partium*.⁴ Rodil se je 29. novembra 1484 v St. Gallenu (Švica), kjer je 6. aprila 1551 tudi umrl. Bil je humanist in reformator mesta St. Gallen ter avtor zgodovinskih, zemljepisnih in teoloških del. Dvanajstega marca 1514 je zaradi svojih neolatinskih pesmi od cesarja Maksimilijana dobil častni naziv *poeta laureatus*. Študiral je na Dunaju, kjer je bakalavreat dosegel l. 1504, stopnjo *magister artium* l. 1509, doktoriral (*doctor medicinae*) pa je l. 1517. Njegov najpomembnejši učitelj je bil Conrad Celtis. Po končanem študiju se je vrnil v St. Gallen in kot zdravnik, svetnik in župan mesta dosegel tolikšen ugled, da je še za časa svojega življenja dobil naziv »oče rodnega mesta« (*pater patriae*).

Vadian je delo *De orbis situ libri tres* Pomponija Mele, ki je bilo tako cenjeno, da so ga s seboj na pot vzeli celo odkritelji novega sveta, opremil s komentarji in izdal na Dunaju l. 1518. Pomponij opisuje stari svet med fiktivnim potovanjem z ladjo po vseh znanih obalah in pri tem popisuje države ob obali in v notranjosti. Zemljepisnim podatkom dodaja t. i. *memoranda*, na primer o piramidah ali o ljudeh, ki živijo v jamah (Trogoditi, lat. *Trogodytae*), ali o zakonskih navadah posameznih narodov. Tudi Vadian v svoji izdaji dodaja svoja *memoranda*. O slovenskem prostoru govori v opisu potovanja z ladjo od Benetk do Kopra in Trsta v času, ko je l. 1501/02 bežal z Dunaja, kjer je izbruhnila kuga, v Beljak:

Vadianus a: Istria. Cui hoc etiam hodie nomen manet. Clarissimum ad eam oppidulum Justinopolis, quod Caudistriam vocant accolae, tanquam Istriae caput. In quod e Venetiis, cum ad visenda illa littora solvissemus, secundis ventis aliquando delati sumus, postero die Tergestum vecti. At Tergestum Austriae principum est, Justinopolis Pauli Vergerii patria, hodie ditionis Venetorum. Supra eam in declivi monte situm oppidum, cui insulae est nomen. Recentissima adhuc apud me memoria celebre. Nam siti in mediis undis pressos, tum e taedio maris, quod tunc primum ingrediebamur, fatigatos, optimo vino, et apparatusissimo convivio in pristinam valetudinem grata beneficentia restituit.

Vadian a: Istra. Ta to ime nosi še danes. Njeno najslavnejše mesto je Justinopolis (Koper), ki ga okoličani imenujejo Kavdistrija, kot glavno mesto Istre. V to mesto so nas nekoč, ko smo iz Benetk odjadrali na ogled teh obal, zanesli ugodni vetrovi, naslednji dan pa smo odpluli v Trst (Tergest). A Trst (Tergest) je pod gospostvom avstrijskih cesarjev, Justinopolis (Koper) je rodno mesto Pavla Vergerija, dandanes pod oblastjo Benečanov. Nad njim je na strmem hribu ležeče mesto, ki nosi ime otoka. Nazadnje se spomnim še nečesa izjemnega. Ko nas je namreč sredi morja

³ Pomponij Mela iz Tingentere (mestece blizu Gibraltarja) je bil rimski geograf in kozmograf, ki je v letih 43–44 po Kr. sestavil opis takrat znanega sveta z naslovom *De chorographia libri tres*, pozneje naslovljenega *De situ orbis libri tres*. – *Pomponii Melae De orbis situ libri tres, accuratissime emendati*; una cum commentariis Joachimi Vadiani Helvetii castigatioribus & multis in locis auctioribus factis, Basel 1522; Parisiis apud Joannem Roigny, MDXL, Universitätsbibliothek Würzburg, Sign. 35/ E 6.102. Univerzitetni knjižnici se zahvaljujem za dovoljenje uporabe inkunabul.

⁴ Joachimus Vadianus, *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae compendiarum locorum descriptionem continens. Accesserint Tabulae regionum ac insularum omnium, quarum in scriptura novi Testamenti sit mentio*. Tiguri/Zürich apud Frosch 1548; Univeritätsbibliothek Würzburg Sign. Go 84.

mučila žeja, pa tudi morska bolezen, ker smo se tedaj prvič podali na morje, nam je všečna dobrodelnost z odličnim vinom in izjemno bogato postrežbo povrnila nekdanje dobro počutje.

Vadianus a: Istria. Urbium prima est Oricum, secunda Dyrrhachium, Epidamnos ante erat, Romani nomen mutavere [...]. Ultra sunt e Apollonia, Salona, Jadera, Narona, Tragurium [...] Tergestum intimo in sinu Adriae situm finit Illyricum.

[...] od Istre. Od mest je prvo Orík, drugo Dirahij, prej imenovano Epidamnos; ime so spremenili Rimljani [...]. Še naprej so Apolonija, Jadera (Zadar), Narona, Tragurij (Trogir) [...] Trst (Tergest) na samem skrajnem koncu Jadranskega zaliva zaključuje Ilirik.

Omenjeno potovanje je bilo Vadianovo prvo potovanje po morju od Benetk do Justinopolisa (Kopra) ter naslednji dan v Tergest (Trst), ki je bil tedaj pod habsburško oblastjo.

Vadianus m: Tergestum. Colonia, a qua iuxta sinus est Tergestinus, quem equidem navigavi, oppidum etiamnum clarum: illustre autem dum haec scribebam, Petro Bonomo inibi Episcopo, viro in omnibus bonis artibus praestante, aequoque, et iusto, ut summam eloquentiam, qua pollet, praeteream, amantissimo. 110: Italia. Sinistra parte Carni et Veneti colunt Togatam Galliam.

Vadian m: Trst. Naselbina, po kateri se zaliv okoli [nje] imenuje Tržaški (Tergestinski), in tega sem res tudi preplul, je še dandanes sijajno mesto, v času, ko sem to pisal, pa je bilo znamenito; tamkajšnji škof je Peter Bonomo, mož, ki se odlikuje v vseh lepih umetnostih, umerjen in pravičen ter zelo prijazen, da niti ne omenjam, da je vrhunski govornik. 110: Italija. Na levi strani Tostransko Galijo [tj. severno Italijo, Italijo tostran Alp; op. prev.] naseljujejo Karni in Benečani.

Vadianus h: Carni: Noti, nomine adhuc durante, quamquam remotius a mari supra Forum Julii, hodie tractum a se Carinthiae cognominatum inhabitant, & in meridiem supra Tergestum regionem, quae vulgo Carniola dicitur. Ptol. quoque supra Concordiam et Forum Julii Carinthiam locat.

Vadian h: Karni, znani po tem, da še vedno nosijo to ime, sicer nekoliko bolj odmaknjeni od morja nad Julijev Forum (Čedad), dandanes naseljujejo pokrajino, po njih imenovano Koroška (*Carinthia*), in območje proti jugu nad Trstom (Tergestom), ki se v ljudskem jeziku imenuje Kranjska (*Carniola*). Tudi Ptolemaj je postavil Koroško nad Konkordijo (*Concordia Sagittaria* blizu današnjega Portogruara; op. prev.) in Julijev Forum (Čedad).

Vadianus d: Liber tertius – Germania: Montium altissimi d Taurus Taurus durant haec in Norico et Carinthia nomina. Multi vero Tauri sunt, hoc est Taurn, ut ipsi vocant.

Vadian d: Tretja knjiga – Germanija: najvišje gore d) Taver Taver. Še vedno v Noriku in na Koroškem obstajajo imena. Mnogi pa so Tavri, tj. *Taurn*, kakor se sami imenujejo.

V Brodersenovi izdaji⁵ je zapisano *Taunus* namesto *Taurus*, kar je bolj verjetno: *Montium altissimi Taunus et Retico nisi quorum nomina vix eloqui ore Romano [...]* (2, 30 *Germania*). Toda Vadian je bral *Taurus*; *Taunus* se namreč nahaja pri Frankfurtu na Majni, torej daleč od Norika in Koroške (*Carinthia*).

Vadian se je 11. julija 1519 poročil z Martho Grebel, sestro vodje sekte prekrščevalcev v Zürichu. Leta 1522 se je kritično izrazil o katoliški Cerkvi in istega leta izdal teološki spis *Brevis Indicatura Symbolorum*, v katerem je vero utemeljeval na Novi zavezi. Leta 1523 je predaval o zgodovini apostolov; na osnovi teh predavanj je nastalo zemljepisno delo *Epitome trium terrae partium*, nekak vodič po Novi zavezi. O slovenskem prostoru piše v odlomkih, kjer govori o Noriku, Dalmaciji, Iliriji, Liburniji in Istri.

Norik:

Amplissima fuit provincia Noricum, & si aestimetur magnitudo haud multo utraque Rhetia minor deprehenditur. Fertili inprimis agro, praeterea dives venis auri, argenti, ferri, chalybis & salis fontibus inexhausta. Eam Oenus, ceu dictum est, finit ab Occasu, ab ortu & Coectio monte Pannonia excipit, superior cognominata Ptolemaeo, a Meridie Alpes Juliae, & illae quas Plinius libro 4. Carnicas cognominat, a Carnis accolis, quos vulgus hodie literis transpositis Cranos appellat. A Borea Danubius, ceu ante diximus, perpetuus limes est provinciarum omnium, quas hoc tractu memoramus. [...] Ipse Anasus sive Anisus [...] Ad huius usque ripam, post misere afflictas Pannonias, proximo anno Turcarum acerrimae incursiones patuerunt. Nam fluvii qui sub Aniso Danubium ingrediuntur in Norico, multis locis sunt vadiosi. [...] Celeia, cuius Plinius meminit, nomen adhuc retinet, sed multum de veteri splendore decessit. [...] In confinio Pannoniae Petovio est oppidum Episcopi Salisburgensis, Petoviam hodie vocant. [...] Notandum autem, utranque Stiriam, Carinthiam utranque, Carnorum tractum, quem Sclavini hodie proxime Julium Carnicum (quod iam Villacum vocant) maxime clarum oppidum possident, & omnem agrum Salisburgensem in veteri Norico contineri. –

Norik je bil zelo velika provinca in če bi ocenjevali njeno velikost, bi ugotovili, da ni bila dosti manjša od obeh Retij. V prvi vrsti ima rodovitna polja, poleg tega pa bogate žile zlata, srebra, železa, jekla in neizčrpne vire soli. Kakor je bilo povedano, jo na zahodu zaključuje Enus (Inn), na vzhodu in pri Cetijskem pogorju (zdaj Wienerwald; op. prev.) pa prehaja v Panonijo, ki jo je Ptolemaj poimenoval »Zgornja«, na jugu Julijske Alpe in tiste, ki jih je Plinij v 4. knjigi poimenoval Karnijske, po okoliških prebivalcih Karnih, ki jih preprosto ljudstvo dandanes z zamenjavo črk imenuje Kranjci. Na severu je, kot smo prej omenili, Donava večna meja vseh provinc, ki jih omenjamo v tem opisu. [...] Sam Anis ali Anas (Enns) [...] Po nesrečnem porazu [obeh] Panonij je bila lani Turkom vse do te reke odprta pot za njihove nadvse krute vdore. Kajti reke, ki se južno od Anisa (Ennsa) v Noriku izlivajo v Donavo, je mogoče prebroditi na mnogih mestih. [...] Celeia (Celje), ki ga omenja Plinij, je obdržalo svoje ime, toda izgubilo veliko stare slave. [...] Na meji Panonije je mesto Petovio, ki

⁵Mela Pomponius, *Kreuzfahrt durch die alte Welt*, Darmstadt 1994; Zweisprachige Ausgabe von Kai Brodersen.

je pod oblastjo salzburškega škofa; danes ga imenujejo Petovia (Ptuj). [...] Treba pa je zapisati, da po eni strani Štajerska, po drugi pa Koroška vključujeta območje Karnov, ki ga dandanes zasedajo Slovani v neposredni okolici Karnijskega Julija (tega danes imenujejo Vilak (tj. Villach oz. Beljak; op. prev.), ki je zelo znano mesto, in da stari Norik vključuje celotno salzburško ozemlje.

Dalmacija:

[...] *In Dalmatia interit Stridonis oppidum in confinio Pannoniae situm, Divi Hieronimi patria, sed profecto ob tanti viri memoriam, etiam vastatam, deleri atque interire nequit. [...] Haec eadem est Dalmatia, quae Hieronymum ceu patronum ecclesiarum & quem nemo Latinorum lucubrando vicit, nobis dedit.*

V Dalmaciji je izginilo mesto Stridon, ki je ležalo na meji s Panonijo, rodno mesto svetega Hieronima, vendar pa zaradi spomina na tako velikega moža zagotovo ne more propasti in izginiti, četudi je bilo opustošeno. [...] To je ista Dalmacija, ki nam je dala Hieronima oziroma zavetnika cerkva in moža, ki ga v trudapolnem nočnem bdenju ni prekosal nihče od Latincev.

Tu Vadian navaja, da se je Stridon nahajal na severu Istre, kar ni zgodovinsko potrjeno, in da je bilo opustošeno že za časa sv. Hieronima.

Panonija:

[...] *Dravus ipse haud longe Tridentinis Alpibus, loco quem Toblium accolae nominant, exortus, non Norico modo, qua longissime extenditur sed untranque etiam Pannoniam perfluit, a Savi ex Carnicis Alpibus orti [...]*

Sama Drava, ki izvira nedaleč od Tridentinskih Alp, na kraju, ki ga okoliški prebivalci imenujejo Toblij (Toblach), ne teče samo skozi Norik, koder se razteza zelo daleč, ampak tudi skozi obe Panoniji, od [...] Save, ki izvira v Karnijskih Alpah [...]

Ilirija, Liburnija, Istra:

[...] *Hodie gens frequentissima Sclavinorum habitat. [...] Inter Tergestum & Flanonom Justinopolis est ditionis Venetorum, clementer aedito colle & circumfluo mari sita. Quum vulgus, quoniam praecipua sit Istriae civitatum, Caudistriam, id est caput Istriae appellavit. Supra Istriam Illyrico hodie attributum clarum oppidum Naupertus, cum amne eiusdem nominis, Plinio. Aeneas Sylvius⁶ id esse autumat quod hodie Labacum vocitent, sub Carnicarum Alpium radicibus, nec longe a Savi fontibus situm. In eo est Basilica episcopalis, cuius fere universa dioecesis Sclavinorum gentis est.*

Danes živi tu zelo številno ljudstvo Slovanov [...] Med Trstom in Flanono (Plominom) leži Justinopolis (Koper), ki sodi pod gospostvo Benečanov, blago ležeč na visokem griču in obkrožen z morjem. Tega je ljudstvo, ker je najpomembnejše mesto

⁶Enej Silvij Piccolomini (Enea Silvio Piccolomini, Aeneas Silvius Piccolomini), poznejši papež Pij II., je bil rojen 18. oktobra 1405. Leta 1447 je postal škof v Trstu, l. 1450 v Sieni in l. 1456 kardinal. V literarno zgodovino se je zapisal kot pisec proznih, zgodovinskih in zemljepisnih del in kot velik humanist. Umrl je 4. avgusta 1464. *Großer Brockhaus* 14.

Istre, imenovalo Kavdistrija, kar pomeni »glava Istre« (*caput Istriae*). Nad Istro Plinij prišteje Iliriku slavno mesto Nauportus (Vrhnika) z istoimensko reko. Enej Silvij meni, da je Navport to [mesto], ki ga danes imenujejo Labacum (Ljubljana), ob vznožju Karnijskih Alp, ležeče nedaleč od izvira Save. V njem je škofijska cerkev, in v skoraj vsej njeni škofiji živijo [večinoma] Slovani.

V prvem delu izdaje dela Pomponija Mele je Vadian dodal *memoranda* iz svojega življenja, zlasti povezave z drugimi humanisti, v drugem, zemljepisnem delu, pa je navajal podatke starejših avtorjev in jih dopolnjeval z gradivom piscev svojega časa. Trudil se je biti čim bolj verodostojen; ko opisuje potovanje z ladjo mimo Ogleja (Akvileje), piše, da ni videl reke Timav, čeprav vsi navajajo, da je to velika reka. Pritožuje se, da drugi avtorji ne pišejo o tem, kar so sami videli v naravi, ampak kar so prebrali pri drugih piscih.

Ob tem opozarjam tudi na kronike, ki prinašajo zgodovinska poročila o slovenskih deželah. Kot primer sem izbrala kroniko samostana Sponheim *Chronicon Sponheimense*, ki jo je napisal Johannes Tritemij (Johannes Trithemius, pravo ime Johann Heidenberg).⁷ Mož je veljal za zgled učenosti svojega časa. V njegovem času je samostan Sponheim postal center zgodnjega humanizma v Nemčiji, tudi zaradi knjižnice, ki jo je Tritemij zelo povečal in s tem pritegnil številne humaniste. Bil je celo obtožen, da zanjo porablja preveč denarja, kar je bil eden od vzrokov, da je moral samostan zapustiti. V svoji kroniki Tritemij opise dogodkov na območju današnje Slovenije vključuje v predstavitev zgodovine samostana⁸ in oris zgodovine Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti. Osrednja tema je seveda njegov Sponheim, zato je podatkov o slovenskih deželah malo:

1275: Rudolf se spet vojskuje proti Otokarju, da bi Avstrijo, Štajersko in Moravsko spet pridružil imperiju.

1344: Cesar Ludvik je odvezel koroško vojvodstvo Janu, sinu češkega kralja, ki mu ga je prej daroval.

1493: V tem mesecu, ko je cesar (Friederik III; 19. avgusta) umrl, je Bajazit, stotnik turškega cesarja, z veliko vojsko vpadel na Hrvaško in Koroško in vse področje izpraznil z ropi in poboji. Ko so se kristjani, kolikor hrabro so mogli, združili in odšli v boj, so bili, ker so bili v manjšini, pokošeni, uničeni in prisilno odvedeni v jetništvo. 9000 kristjanov je umrlo.

⁷ *Lexikon des Mittelalters* V, München, Zürich 1991, stolpca 608/09: Johannes Trithemius, Johann Heidenberg (Trithemius), je bil rojen 1. februarja 1462 v Tritthenheimu, umrl pa je 13. decembra 1516 v Würzburgu. Študiral je v Trieru in Heidelbergu, v letih od 1483/84 do 1500 pa je bil opat samostana Sponheim, ki ga je moral zapustiti zaradi svoje strasti do knjig, pogostih odsotnosti in domnevnih okultnih nagnjenj. Od 1500 opat v Würzburgu. Prijatelj je bil s številnimi humanisti in ugledniki državniki, bil pa je tudi plodovit pisec.

⁸ Johannes Trithemius, *Des Abtes Johannes Trithemius Chronik des Klosters Sponheim 1024–1509*. Wortgetreue Übersetzung nach den in Würzburg und Madrid vorliegenden Hs. Unter Benutzung der dt. Ausgabe von Freher, Frankfurt 1601, hrsg. von Carl Velten, Bad Kreuznach 1969.

Naslednji letopis, ki prinaša veliko poročil iz slovenskih dežel, je *Svetovna kronika (Weltchronik)* Hartmanna Schedla.⁹ Prava zakladnica je predvsem zadnji del z naslovom *Beschreibung der Geschichten durch deutsche Land und Europa*, ki je prevod spisa *De Europa*¹⁰ Eneja Silvija Piccolominija. Kot grajski zdravnik v Ambergu je Schedel poglavje *De Europa* prepisal sam, kar je v svojem prepisu (danes Codex Latinus Monacensis 386, 1480, v državni knjižnici v Münchnu) tudi zabeležil.¹¹ Tekst je tudi zelo skrajšal; poglavja je razdrobil na manjša poglavja in jim dodal naslove. Novice iz slovenskih dežel tako ponuja na straneh:

- CCLXXIV v: »Von Illiria oder windischem Land«;
- CCLXXIV v in CCLXXV r: »Von Croacien«;
- CCLXXV r: »Von der gegent Hystria«;
- CCLXXV r: »Von Krayn«;
- CCLXXV v: »Von Kernten«;
- CCLXXVI r: »Von Steyer einer gegent Teutschlands«.

Odlomkov ne bom navajala, ker je tekst dostopen v izdaji Piccolominijevega spisa in v več reprintih Schedlove kronike. Opozoriti pa hočem na to, da je Schedel s svojo knjigo in predvsem s prevodom v nemščino razširil vedenje o slovenskem prostoru. V poglavju o Kranjski na primer piše o tem, kako je Ulrik Celjski oblegal Ljubljano, v poglavjih o Koroški opisuje ustoličevanje koroških vojvod, Virgilovo in Arnovo pokristjanjevanje Karantancev, v poglavju o Štajerski o Frideriku Celjskem, ki je zaradi Veronike ubil svojo zakonsko ženo itn. V sami kroniki obravnava slovenski prostor le v okviru splošne zgodovine. Toda ob zgodovini 16. stol., torej zgodovini svojega časa, ob omembi Sigismunda omenja tudi Barbaro Celjsko.¹²

2

Turcica je skupno ime za vse vrste tekstov, ki se nanašajo na Turke, turško zgodovino in kulturo v najširšem pomenu besede. Spisi so različno dolgi; nekateri obsegajo le eno stran, nekateri pa zelo obsežno opisujejo dogodke in razmere v Turčiji ali v deželah pod turško oblastjo. Ker je bil med turškimi pohodi na udaru tudi slovenski prostor, se v besedilih večkrat omenja. Kot primer kratkega in enostavnega besedila, ki bi ga danes imenovali letak, navajam naslednje:¹³

⁹ *Lexikon des Mittelalters* VII, München 1995, stolpca 1444/45. Hartmann Schedel je bil rojen 13. februarja 1440 v Nürnbergu, umrl pa je 28. novembra 1514 v Nürnbergu. Bil je zdravnik, humanist in kronist. Študiral je v Leipzigu, kjer je l. 1460 magistriral, nato pa je v Padovi študiral medicino. Od l. 1466 je bil zdravnik v Nürnbergu. Imel je eno od največjih zasebnih knjižnic svojega časa, za katero je v letih od 1498 do 1507 sestavil tudi katalog. Njegovo glavno delo je *Svetovna kronika (Weltchronik, Chronicon mundi)*; latinska in nemška izdaja sta izšli v Nürnbergu l. 1493 pri Antonu Kobergerju.

¹⁰ *Enee Silvii Piccolominei postea PII PP II de Evropa*, Città del Vaticano 2001, ed. Adrianus van Heck.

¹¹ Van Heck, 9.

¹² Schedel, *Weltchronik*, list CCLV v.

¹³ Besedilo je l. 1569 v Nürnbergu natisnil Hanns Guldenmundt. Universitätsbibliothek Würzburg, signatura 35/A 2015.

Wahrhaftiger Grund und Bericht von dem türkischen Krieg, wie es ergangen und gehandelt worden, in Ungarn, Österreich und viel anderen umliegenden Gegenden und Flecken. 1529 Der Türke hat Ofen/Best gewonnen und erbärmlich mit all dem Volk darinnen gehandelt. Er rüstet zum Zug nach Wien und verbreitet Schrecken nit allein in Wien sondern auch in Kärnten und der Steiermark.

Resnični razlog in poročilo o turški vojni, kako se je dogodila in potekala na Madžarskem, v Avstriji in mnogih drugih okoliških področjih in krajih. 1529 je Turek osvojil Ofen (Best = Pešta, op. prev.) in žalostno ravnal z ljudmi tega mesta. Pripravlja se na pohod na Dunaj in širi strah ne le na Dunaju, ampak tudi na Koroškem in Štajerskem.

7. Juli 1532 Kriechisch Weysenburg Belligradi (Kopie eines Sendbriefs): Der christlichen Mann sind im türkischen Heer ob der 8000, des mehrern teils aus Ungarn, Bulgarien, Wallachei, Sclavonia /das seind Windisch/ Macedonia und Kriecken, aber aus den andern Nation sein gar wenig.

Kristjanov je v turški vojski okoli 8000, večinoma iz Madžarske, Bolgarije, Moldavije, Sklavonije (= slovanskih dežel), Makedonije, Grčije, izmed drugih narodov pa le malo.

Primer obsežnejšega in zahtevnejšega tovrstnega literarnega dosežka je delo Johannesa Kuspianiana *De caesaribus atque imperatoribus Romanis*.¹⁴ *Poeta laureatus* Johannes Kuspianian (Cuspianianus)¹⁵ oz. Johann Spießheimer, ki je bil rojen l. 1473 v Spießheimu blizu Schweinfurta, umrl pa je 19. aprila 1529 na Dunaju, je bil po smrti Konrada Celtisa osrednja oseba dunajskih humanistov. Bil je zdravnik, izdajatelj antičnih piscev, diplomat, poleg drugih spisov pa je zapustil tudi obsežen zgodovinski opus – zgodovino rimskega imperija od antičnih časov do svojega časa (*De consulibus Romanorum, De caesaribus atque imperatoribus Romanis in Austria*). V svojem delu *De caesaribus atque imperatoribus Romanis* Kuspianian v poglavju o padcu Carigrada¹⁶ piše o poreklu Turkov (*De Turcorum origine*), dalje

¹⁴ Zahvaljujem se Seminarju za srednjeveško in novejšo zgodovino Univerze v Würzburgu za dovoljenje za uporabo knjige H I a 48 inštitutske knjižnice, 2. izdaja, Basel 1561: IOANNIS CUSPIANIANI, viri clariss. poetae & medici, ac divi Maximiliani Augusti oratoris *De caesaribus atque imperatoribus Romanis*, Opus insigne: ab innumeris, / quibus antea scatebat, mendis vindicatum: Una cum/ VOLPHGANGI HUNGERI IVRE CONSULTI DOCTISS: ANNOTATIONIBUS/, quibus innumera, cum huiusce autoris, tum aliorum quoque historicorum loca & restituuntur, & explicantur./ De utilitate vero huius Historiae, simulque Autoris ipsius vita, / ex doctiss. Praefationibus Operi praemissis./ Lector abunde cognoscat./ Accessit etiam rerum & verborum tam in Annotationibus, / quam ipsis Imperatorum vitis memorabilium, / copiosus INDEX. BASILEAE PER IOANNEM/ Oporinum & Nicolaum Brylingerum 1561. Prva izdaja (postumno Nikolaus Gerbel): Argentorati/Straßburg (Crato Mylius) 1540.

¹⁵ Hans Anckwicz - Kleehoven, *Der Wiener Humanist Johannes Cuspianian, Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I*, Graz, Köln 1959.

¹⁶ Op. cit., 528: »Lectori Cuspianianus: Venimus ad exitium Constantinopolitani imperii, quod iam spurcissimi et in omni genere luxus resoluti semimares, septuaginta circiter annis occuparunt: decrevimus eorum reges, quos sua lingua Amyras vocant, ordine etiam recensere, ab eorum origine in praesens usque saeculum per annos quingentos circiter [...]«. »Kuspianian bralcu: Prišli smo do propada konstantinopeljske cesarske oblasti, ki so jo že okoli sedemdeset let imeli v rokah na moč gnusobni napol moški, razuzdani v vsakovrstnem razkošju; sklenili smo po vrsti ovrednotiti tudi njihove kralje, ki jim v svojem jeziku pravijo »emirji«, od njihovega izvora vse do današnje dobe skozi približno 500 let [...]«.

opisuje življenje Mohameda, njegov nauk in koran (*De Mahomete saracenorum phylarcho et pseudopropheta*; po Juanu de Segovia (Johannes Hispanus Segobien-sis)¹⁷ in Bartolomeju iz Luke (Ptolemaeus Lucensis)), obravnava pa tudi otomansko dinastijo (*De Origine Othomanorum, et familiae successione, a quo deinceps Turcorum reges omnes Othomani dicti sunt*). Po biografijah vladarjev preide na vojaško zgodovino in vojaško ureditev (*Militia Turcorum. De militari instituto, magistratibus publicis, ac militia, deque ordinibus militum, quibus Turci domi forisque utuntur*; 579–585); podatke je črpal iz Francesca Filelfa (Franciscus Philelphus).¹⁸ Sledijo poglavja o veri ter zasebnih in javnih navadah (*De religione rituque, ac more vivendi domestico in universum* (585–592) in *De caeteris moribus domesticis Turcorum* (592–595)).¹⁹

Na koncu naj omenim še spise Feliksa Petančiča²⁰ z naslovom *Quibus itineribus Turci sint aggrediendi*:²¹ *Ad Vladislavum Hungariae et Bohemiae Regem* (595–601), Kuspianovo biografijo cesarja Maximiliana (602–615) in njegov *Dnevnik* (*Diarium*) o sestanku cesarja Maksimilijana s kralji Madžarske, Češke in Poljske, tj. z Vladislavom, Ludvikom in Sigismundom na Dunaju 17. julija 1515 (616–635). Za slovenski prostor gl. Baiazethes II, 570:

[...] Anno dehinc salutis humanae nonagesimo octavo, post millesimum quadringentesimum, excursiones Turci in Carnorum regionem faciunt: octo enim millia Turcorum iam aperti hostes Italiam ingressi, per Foroiuliensem agrum cum metu ac trepidatione agrestium, Lipientiam usque praedabundi processere: villae passim direptae ac incensae, multi mortales capti, in captivos saevitum [...] sequenti vere [...] biennio post Carnorum evastationem [...]

[...] Leta od odrešenja človeka 1498 so Turki vdirali na ozemlje Karnov: osem tisoč Turkov je z odkrito sovražnimi nameni vdrlo v Italijo in ob strahu in trepetu kmečkega prebivalstva so ropajoč šli skozi Furlanijo ter prišli vse do Likvencije (Livenze): vsepovsod so bile pristave izropane in požgane, veliko ljudi je bilo zajetih, z ujetniki so ravnali okrutno [...] naslednjo pomlad [...] dve leti po opustošenju Karnov [...]

¹⁷ Teolog Juan de Segovia (1395–1458) je bil poslanik univerze v Salamanci na koncilu v Baslu, Ferrari in Firencah v letih 1431–1441. »Juan de Segovia schilderte eingehend den Koran und übersetzte ihn ins Lateinische [...] Niemand wagte es aber, wie er seinem Freund Cusanus schrieb, die Übersetzung zu veröffentlichen.« Göllner, op. cit., III, 206.

¹⁸ Italijanski humanist Francesco Filelfo (Philelphus, 1398–1481) se je v letih 1421–1423 mudil v Konstantinoplu kot tajnik poslanske misije. Tu se je temeljito naučil grščino, s seboj v Italijo pa je prinesel tudi več kot 40 rokopisov grških piscev. *Großer Brockhaus* VI, Leipzig 1930, 228.

¹⁹ Kuspianian povzema po Mühlbacherju, vendar ga direktno ne imenuje. Frater Georgius de Hungaria, imenovan »der Mühlbacher« ali »der Rumeser Student« ali »Captivus Septemcastrensis« je bil avtor spisa *Tractatus de moribus, conditionibus et nequitia Turcorum* (Rim 1475–1480). Po obleganju mesta Mühlbach (Schebesch) l. 1438 je pristal v turškem ujetništvu, po 20 letih pa je zbežal v Rim, kjer je kot dominikanec živel do smrti l. 1502. Gl. Bernhard Capesius, Die Persönlichkeit und das Leben des Ungenannten Mühlbacher's, *Deutsche Forschungen im Südosten* 3 (1944), 9–17.

²⁰ Dubrovčan Feliks Petančič (Felix Brutus Petancius; ok. 1455–1517) je bil hrvaški diplomat, turkolog, kaligraf in miniaturist. *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb 1965, 6.

²¹ Feliks Petančič, O putevima kojima valja napasti Turke, *Vesnik Vojnog muzeja JNA*, Beograd 1958, 5.

V spisu *Quibus itineribus Turci sint aggrediendi* (599) Petančić razlaga, kako se gre od Sarajeva v Nemčijo in k sosednjim narodom. Poti sta dve: ena čez Liko in gore pri Krbavi na Liburnijo (Primorje), Istro, v Ljubljano in v Furlanijo, druga od planin med Bosno in Jadransko obalo na Kranjsko, Celjsko, Koroško in Štajersko do Avstrije:

VIA PER QUAM EX VARBOSNIA ITUR VERSUS MARE ET MONTES
CORBAVIAE.

Reliquum est, ut quam brevissime enarretur, ex quibus Dalmatiae partibus Turci irruant in Germaniam & in alias circum finitimas nationes. Est igitur in ea provincia locus, qui Varbosania dicitur, caput & sedes principalis Ducis eius gentis. Quo omnes ex Asia & Europa barbari praedae ac rapinarum avidi confluunt, propterea quod inde facilius discurritur, sive ad oram maritimam, seu per Licham & montes Corbaviae in Liburnos, Histros, Lubianam & Forum Julium, vel ex monte Adrio, qui ferme medius inter Bosnam & sinum Adriaticum consistit, ad Croatiam declinando in Carniolam, Ciliam, Carinthiam, Stiriam usque ad Austriae penetratur fines [...]

CESTA, PO KATERI SE GRE IZ VARBOSNIJE (SARAJEVA) PROTI
MORJU IN GORAM KRBAVE.

Preostane, da se poda kar najkrajše poročilo o tem, iz katerih delov Dalmacije Turki vdirajo v Nemčijo in na ozemlja drugih okoliških mejnih narodov. V tej pokrajini je torej kraj, imenovan Varbosnija (Sarajevo), glavno mesto in sedež vladarja tega ljudstva. Tja se stekajo barbari iz Azije in Evrope, željni plena in ropanj, to pa zato, ker se od tam pot lažje razdeli bodisi proti morski obali ali pa čez Liko in planine Krbave na ozemlje Liburnov, Histrov, v Ljubljano in Julijev Forum (Čedad), ali pa z gore Adrij (Biokovega), ki je skoraj na sredi med Bosno in Jadranskim morjem, na Hrvaško in od tam se usmerjajo na Kranjsko, na Celjsko, na Koroško, Štajersko in prodirajo vse do meja Avstrije.

Petančić opiše tudi pot od mesta Ključ preko Une, po kateri se gre v Nemčijo:

VIA QUAE EX CLUCI OPPIDO VERSUS HUN FLUVIUM PROGREDITUR, ET
PER QUAM ITUR IN GERMANIAM.

Sed superiorem viam tenendo, traicientes Hun fluvium ad latus Bichachii, relicta Cruppa ad dexteram semper, locis campestribus, spatio quinquaginta milliarum offendunt omnem regionem Croatiae circa Modrusium, usque ad Cruppam & Savum fluvios. Hinc etiam in Lubianam excursiones fieri possunt per eosdem montes Corbaviae, via stricta, lapidosa & aspera. Post Cruppam amnem sequitur Methlica, in cuius finibus est mons arduus, transitu difficilis, porrectus ad quatuor miliaria, ubi pauco admodum praesidio iter hostibus praeccluderetur. Inde ad Savum & Carniolam transcurrunt, & ultra Savum per Ciliam, Carinthiam, et Stiriam, provincias, Dravo flumini adiacentes, depopulaturi. Dextra Muram & fluvium & Austriam adoriuntur.

POT, KI PELJE IZ MESTA KLJUČ PROTI REKI UNI IN PO KATERI SE GRE V
NEMČIJO.

Toda če se držijo zgornje poti, tisti, ki prečkajo reko Uno pri Bihaču in imajo Krupo vedno na desni, po ravninskih predelih v razdalji petdeset milj napadajo celotno

ozemlje Hrvaške okoli Modruša vse do rek Krupe in Save. Od tam je čez iste planine Krbave po ozki, kamniti in težavni poti mogoče vdirati tudi v Ljubljano. Za reko Krupo sledi Metlika, na ozemlju katere je strma gora, ki jo je težko prečkati, raztezajoča se v dolžini štiri milje, kjer bi bilo mogoče že z maloštevilno vojaško posadko sovražnikom preprečiti prodiranje. Nato se razpršijo do Save in Kranjske in onstran Save po Celjskem, po Koroški in Štajerski, deželah, ki ležijo ob reki Dravi, da bi po njih plenili. Po desni strani reke Mure napadajo tudi Avstrijo.

Če zaključim: čeprav se beseda »Slovenija« pri starejših piscih seveda nikjer ne pojavlja, se je o slovenskih deželah v preteklosti veliko pisalo. Le znati je treba poiskati prava mesta.

Literatura

- ANCKWICZ - KLEEHOVEN, Hans, 1959: *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian, Gelehrter und Diplomat zur Zeit Kaiser Maximilians I.* Graz, Köln.
- BBK (*Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*) XII, 1997. 1003–1013.
- CAPESIUS, Bernhard, 1944: Die Persönlichkeit und das Leben des Ungenannten Mühlbächers. *Deutsche Forschungen im Südosten* 3. 9–17.
- CUSPI/niani, Ioannis, 1561: Viri clariss. poetae & medi-/ ci, ac divi Maximiliani Augusti orato-/RIS, *DE CAESARIBUS ATQUE IMPERATO-/ ribus Romanis*, Opus insigne: ab innumeris,/ quibus antea scatebat, mendis vindi-/ catum: Una cum/ VOLPHGANGI HUNGERI IV-/ RECONSULTI DOCTISS: ANNOTATIONIBUS/, quibus innumera, cum huiusce autoris, tum alio-/ rum quoque historicorum loca & restituun/ tur, & explicantur./ De utilitate vero huius Historiae, simulque Autoris ipsius vita,/ ex doctiss. Praefationibus Operi praemissis,/ Lector abunde cognoscat./ Accessit etiam rerum & verborum tam in Annotationibus,/ quam ipsis Imperatorum vitis memorabilium,/ copiosus INDEX. BASILEAE PER IOANNEM/ Oporinum & Nicolaum Brylingerum.
- Enciklopedija Jugoslavije*, 1965. Zagreb.
- Enee Silvii Piccolominei postea PII PP II de Evropa*, 2001. Ur. Adrianus van Heck. Vatikan.
- GÖLLNER, Carl, 1961: *Turcica I–III, Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts.* Bukarešta, Berlin.
- Großer Brockhaus*, 1930. Leipzig.
- KILLY, Walther (ur.), 1993: *Literaturlexikon. Autoren und Werke deutscher Sprache* 12. 151. *Lexikon des Mittelalters* V in VII, 1991 in 1995. München, Zürich.
- MELA, Pomponius, 1994: *Kreuzfahrt durch die alte Welt.* Darmstadt.
- Pomponii Melae De orbis situ libri tres*, accuratissime emendati; una cum commentariis Joachimi Vadiani Helvetii castigatioribus & multis in locis auctoribus factis. Basel 1522; Parisiis apud Joannem Roigny, MDXL, Universtitätsbibliothek Würzburg, Sign. 35/ E 6.102.
- SCHEDL, Hartmann, 1493: *Weltchronik.* Nürnberg. (Faksimile: Ludwigsburg 1990.)
- TRITHEMIUS, Johannes, 1969: *Des Abtes Johannes Trithemius Chronik des Klosters Sponheim 1024–1509.* Wortgetreue Übersetzung nach den in Würzburg und Madrid vorliegenden Hs. Unter Benutzung der dt. Ausgabe von Freher, Frankfurt 1601. Izdal Carl Velten, Bad Kreuznach.

VADIANUS, Joachimus, 1548: *Epitome trium terrae partium, Asiae, Africae et Europae compendiarum locorum descriptionem continens. Accesserint Tabulae regionum ac insularum omnium, quarum in scriptura novi Testamenti sit mentio*. Tiguri/Zürich apud Frosch; Univeritätsbibliothek Würzburg, Sign. Go 84.